

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल

प्रश्न बैंक

कक्षा—पूर्व मध्यमा द्वितीय खण्ड (कक्षा—10)

2023

विषय—दर्शनम्

विषय कोड—1015

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल
कक्षा-पूर्वमध्यमा (10वीं) 2023 (प्रश्नावली)

विषय-दर्शनम् कोड-1015

(तर्कभाषा - प्रत्यक्षतः एवं कठोपनिषद - 1-2 वल्यौ)

समयः घण्टा त्रयम्

पूर्णांकः 100

निर्देशः— सर्वे प्रश्नाः समाधेयाः

इकाई-1

1. केषांचित्पंचदशप्रश्नानां उचितविकल्पं निर्धारयत— अंक-15
- (i) तर्कभाषा रचयिता कः? अ. केशव मिश्रः ब. जीमिनिः स. सदानन्दः द. ईश्वरकृष्णः
न्याय दर्शनं अस्ति—
- (ii) अ. आस्तिकः ब. नास्तिक स. पाश्चात्यः द. नास्तिकयास्तिक
करण कति विधम्—
- (iii) अ. त्रिविधं ब. द्विविधं स. चतुर्विधं द. षष्ठिविधं
- (iv) इन्द्रियार्थसन्निकर्षो भवति—
अ. अवान्तरव्यापार+ ब. निर्विकल्पकं ज्ञानं स. प्रभाफलं द. योजनाहीनं
- (v) लिंगपरामर्श कः?
अ. धूमादिज्ञानं ब. प्रत्यक्षं स. साहचर्यं द. स्वाभाविकं
- (vi) अनुमान उपकारणस्य कति—
अ. एकादशः ब. चतुर्दशः स. त्रयोदशः द. द्वादशः
- (vii) हेत्वाभासः सन्ति?
अ. विषयगत दोषः ब. विषयगतगुणः स. प्रतिज्ञा द. निगमन दोष
- (ix) किं करणम्—
अ. साधकतं करणम् ब. प्रकृष्ट करणं स. कारणं करणं द. प्रभा करणम्
तन्तवः पटस्य—
- (x) अ. समवायिक कारणं ब. असमवायिकरणं स. निमित्त कारणं द. संयोगकरणं
- (xi) अयुतसिद्ध पदार्थानाम् सम्बन्धः—
अ. समवायः ब. असमवायः स. संयोगः द. वियोगः

- (xii) तन्तुसंयोगः पटस्य—
 अ. असमवायिकारणं ब. समवायिकारणं स. निमित्तकारणं द. संयोगकारणं
- (xiii) वेमादिकं पटस्य—
 अ. निमित्तकारणं ब. समवायिकारणं स. संयोग कारणं द. असमवायिकारणं
- (xiv) न्यायदर्शानुसारः प्रमाणानि—
 अ. चत्वारि ब. त्रयः स. बहवः द. शतानि
- (xv) प्रत्यक्षानुमानोपमान शब्दाः—
 अ. प्रमाणानि ब. संयोगादिः स. कारणानि द. प्रमात्रारिः
- (xvi) साहस्यविपर्ययव्याप्तो हेतु—
 अ. विरुद्ध हेत्वाभासं ब. अनेकान्तिक स. सपक्षः द. विपक्षः
- (xvii) सव्यभिचारो कः
 अ. अनैकान्तिकः ब. एकान्तिकः स. साधारणः द. असाधारणः
- (xviii) संज्ञासंज्ञिसम्बन्ध प्रतीतिः
 अ. उपमितिः ब. अनुमानम् स. प्रत्यक्षम् द. शब्दः
- (xix) आप्तवाक्यं—
 अ. शब्दः ब. वाक्यः स. योग्यता द. आकांक्षा
- (xx) आकांक्षायोग्यता सन्निधिःपदानां समूहः
 अ. वाक्यं ब. शब्दं स. अक्षरं द. चेतनं

इकाई—2

2. केषांचित् दशप्रश्नानां उचितविकल्पं निर्धारयत्—

10

- (i) कठोपनिषद् कः विधं ग्रन्थः ?
 अ. वेदान्त ब. सांख्यः स. न्यायः द. योगः
- (ii) वाजश्रवसः पुत्रस्य कः नामासीत् ?
 अ. नचिकेता ब. ध्रुव स. प्रह्लादः द. उद्दालकः
- (iii) मर्त्यः पत्यते जीर्णो भ्रियते—केन प्रकारेण ?
 अ. सस्यमिव ब. अन्नमिव स. जलमिव द. वायुमिव
- (iv) केन रूपेण प्रतिशतय तिथि ब्राह्मणो गृहान्।
 अ. वैश्वानरः ब. वरुणः स. इन्द्रः द. रुद्रः

- (v) त्रयाणां प्रथम वरं कः ?
 अ. पितुः परितोषः ब. मातुः तोषः स. बन्धुः तोषः द. नर तोषः
- (vi) त्रयाणां द्वितीयं वरं कः ?
 अ. अग्निविद्या ब. ब्रह्मविद्या स. वाग्निविद्या द. योगविद्या
- (vii) त्रयाणां तृतीयं वरं कः ?
 अ. आत्तरहस्यः ब. जीवरहस्यः स. जगरहस्यः द. माया रहस्यः
- (viii) यमराजस्य प्रलोभनं नचिकेता कः स्थितिः ?
 अ. स्थिरबुद्धिः ब. स्थिरमनः स. स्थिरगतिः द. अस्थिर बुद्धिः
- (ix) सस्यमिव मर्त्यः पच्यते
 अ. सस्यमिव जायते पुनः ब. आशाप्रतीशे स. प्रतिपश्यतथापटे द. उदकम्
- (x) बहूनामेभि प्रथमो
 अ. बहूनामेभि मध्यमः ब. स होवाच स. दुग्धदोहा द. अनन्दानाम्
- (xi) अनुपश्य यथा पूर्वं
 अ. प्रतिपश्य तथापरे ब. आशाप्रतीक्षे स. इष्टापुटे द. कुर्वन्ति
- (xii) वैश्वानरः प्रतिशत्यतिथिः
 अ. ब्राह्मणो गृहान् ब. स्वर्गलोके स. मोदते द. वीतमन्युः
- (xiii) आशाप्रतीक्षे संगतं सूनृतां च
 अ. इष्टापूर्तिं पुत्रपशूश्च सर्वान् ब. अमृतत्वं स. गुहायाम् द. प्रजानन्
- (xiv) तस्यैतां शान्तिं कुर्वन्ति
 अ. हर वैवस्वतोदकम् ब. वरेण स. तमुवाच द. गृहाण
- (xv) पीतोदका जग्धतृणा
 अ. दुग्धदोहा निरिन्द्रियाः ब. महात्मा स. नचिकेतो द. शोकातिगो
- (xvi) अनन्दानाम ते लोकास्तान्
 अ. गच्छति ता ददत् ब. विचिकित्सा स. ददामीति द. शयानो

इकाई—3

3. केषांचित् पंचलघु प्रश्नानामुचित उत्तरं देयम् (शब्दसीमा—30)—

- (i) हेतोपंचरूपाणि प्रकाशयत ?
 (ii) हेतोपंचरूपाणि कुत्र विद्यन्ते ?
 (iii) व्याख्यावासिद्धस्तमु कतिविधः ?

- (iv) 'अनैकान्तिकः किम् ?
 प्रकरणसम हेत्वाभास स्पष्टयत ?
 (v) उपमान प्रमाणं किं ?
 आप्तवाक्यं विवेचयत् ?
 (vi) अर्थापत्तिः कः ?
 अभावः लक्षणं किम् ?
 (x) अर्थापत्तिरुदाहरणं प्रकाशयत ?
 अभाव प्रमाणं सोदाहरणं प्रतिपादयत् ?
 (xi) साध्यविपर्यय हेतु विरुद्धः विवेचयत ?
 (xii) साध्यभिचारोऽनैकान्तिकः स द्विविधः विवेचयत ?
 (xiii) गोसादृश्य विशिष्टपिण्ड ज्ञानं उपमानं विवेचयत ?
 (xiv) अभावमपि पृथक् प्रमाणमास्त विवेचयत ?
 (xv) स्वार्थः स्वप्रतिपत्तिहेतु तत्स्वार्थो परम विवेचयत ?
 (xvi) व्याप्यस्य वचनं पूर्वं व्यापकस्य ततः अनुमान विवेचयत ?
 (xvii) अन्ये साधनं व्याप्यं विवेचयत् ?
 (xviii) सविकल्पकं ज्ञानं फलम् विवेचयत ?
 (xix) अर्थाः षट् पदार्थाः । विवेचयत ?
 (xx)

इकाई-4

4. केषाञ्चित् पंचप्रश्नानाममुचितं लघूत्तरं देयं (शब्द सीमा-20)

- (i) नचिकेतोवाच कस्मै मां दास्यासि पितरं ?
 प्रथम वरं पितृपरितोषं प्रतिपादयत ?
 (iii) स्वर्गस्वरूपं दर्शनं प्रकाशयत ?
 (iv) स्वर्गसाधनभूतः अग्निविद्या का ?
 (v) वाजश्रवस्य दानं निरूपयत ?
 (vi) यमलोकनचिकेता स्थितिः कः ?
 (vii) स्वर्गसाधनभूत अग्निविद्या का ?
 (viii) नचिकेत अग्नि चयनस्य कः फलम् ?
 (ix) यमराजस्य प्रलोभनं विवेचनीयम् ?
 (x) निः स्पृह नचिकेता । समीक्षाकार्या ?
 (xi) अविद्याग्रस्तानाम् दुर्दर्शा? व्याख्यात् ।
 (xii) आत्मज्ञानस्य दुर्लभता प्रकाशयत ?
 (xiii) कर्मफलस्य अनित्यता कः स्वरूपः ?
 (xiv) नचिकेतात्यायमहिमा । समीक्षां कार्या ?
 (xv) आत्मज्ञानस्य फलं प्रतिपादयत ?
 (xvi) ओंकारोपदेशः सारः किम् ?
 (xvii) आत्मज्ञानस्य को अधिकारी ?
 (xviii) कठोपनिषद परिचयः देयम् ?
 (xix) ईश्वरस्य ज्ञानेन परमपदप्राप्तिः । स्पष्टं कुरु ।

(xx) 'स्वर्गलोके न भयं किञ्चननास्ति ? इति कठोपनिषद् कथनं विवेचयत् ?

इकाई-5 (दीर्घ उत्तरीय प्रश्नाः (तर्कभाषा)

5. केषांचित् त्रयाणां प्रश्नानामुचितं उत्तरं देयं (शब्दसीमा-50)

15

- (i) प्रामाण्यवादः कः ?
(ii) प्रामाण्यस्य ग्राहकं प्रतिपादयत ?
(iii) ज्ञानस्य प्रामाण्यमवधार्यते किम् ?
(iv) ज्ञानविषयतातिरिक्ताया ज्ञातताया अभावात् इति विशदयत ?
(v) षोढा सन्निकर्षो व्याख्या कार्या ?
(vi) 'स्वलक्षणं विषयं भवतु प्रत्यक्षम्' इत्यशं समीक्षा कार्या ?
(vii) परामर्शलिंगं कः ?
(viii) अनुमितिः कः ?, सोदाहरणं व्याख्यात ।
(ix) परामर्शः कः ?
(x) भैत्रीतनयत्वं विशदयत ?
(xi) अनुमानं कति प्रकारः ? प्रतिपादयत ।
(xii) अन्वये साधनं व्याप्यं साध्यं व्यापकमिष्यते' इति व्याख्या कार्या ।
(xiii) 'तक्षणमणि केवल व्यतिरेको हेतु' इति विशदयत्
(xiv) केवलान्वयी हेतुः' सोदाहरणं प्रतिपद्यताम् ?
(xv) अन्वयव्यतिरेकी हेतुः कति रूपाणि ?
(xvi) 'त्रयाणां हेतूनां' व्याख्या कार्या
(xvii) अनैकान्तिक हेत्वाभासः' कति प्रकारः ?
(xviii) 'उपमानम्' विशदयत्
(xix) 'शब्द प्रमाणं सोदाहरणं प्रतिपद्यताम् ।
(xx) 'भोगायतनं शरीरम्' इति निरूप्यताम् ?

6. केषांचित द्वौ प्रश्नौ उत्तरं देयम् (शब्द सीमा-50)

10

- (i) श्रेयप्रयश्च कः विवेक ?
(ii) ओंकारोपदेशः विवेचनं कुरु ?
(iii) आत्मस्वरूपनिरूपण विशदयत् ?
(iv) नचिकेता त्याग वैशिष्ट्यं वर्णयत ?
(v) 'अनन्दा नामलोकाः कः आशयः ?
(vi) कठोपनिषदस्य अतिथि महात्म्यं प्रकाशयत ?
(vii) 'शोकतिगो मोदते स्वर्गलोके' इति कः आशयः ?
(viii) 'कामनां त्वा कामभाजं करोमि' इत्याशयः कः ?
(ix) 'न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यः' इयं सूक्तिः विशदयत् ?
(x) 'श्रेयो हि धीरोऽभि वृणीते' इति समीक्षा कार्या ।
(xi) 'अन्धेनैव नीयमाना यथाऽन्धाः' कः आशयः ?
(xii) 'आश्चर्योर्वक्ता कुशलोऽस्य ज्ञाता' इति विशदयत ?

- (XIII) अणीयान् हि अतर्क्यम् अणुप्रमाणात् इति व्याख्यायत ।
 (XIV) धीरो हर्ष शोकौ जहाति' कः आशयः ?
 (XV) अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे इति विशदयत ।

इकाई-7 (अति तधूत्तीरीय प्रश्नाः)

7. केषांचित् दश प्रश्नानाम् सत्य/असत्य कथनं निरूपत- 15

- (i) सन्निकर्ष षड्विध एव ।
 (ii) प्रमितिद्वैधा ।
 (iii) व्याप्ति बलेनार्थगमकं लिंगम् ।
 (iv) परामर्शाऽनुमानम् ।
 (v) स्वाभाविकः सम्बन्धो व्याप्ति नास्ति ।
 (vi) यत्र धूमो तत्र नाग्निः ।
 (vii) आप्तवाक्यं शब्दः ।
 (viii) पद च वर्ण समूहः ।
 (ix) यत्र धूमो तत्र अग्निः ।
 (x) व्याप्ति अर्थः 'साहचर्य नियमः ।
 (xi) अग्नि-लिंग धूमम् ।
 (xii) आप्तपुरुषस्य वाक्यं शब्द प्रमाणम् ।
 (xiii) यत्र धूमो तत्र पर्वतः ।
 (xiv) सुखादि करणं मनः ।
 (xv) आत्मत्वाभि सम्बन्धवान् आत्मा ।

इकाई-8

8. केषांचित् पंच व्युत्पत्तीनाम् शब्दान् देयम्- 10

- (i) वाजमन्नं तद्दानादि निमित्तं श्रवो यशो यस्य स । (वाजश्रवा)
 (ii) पीतमुदक याभिस्ताः (पीतोदकाः)
 (iii) जग्धं भक्षितं तृणं याभिस्तः (जग्ध तृणाः)
 (iv) दुग्धो दोहः क्षीरोद्ध्यो यासां ता (दुग्ध दोहा)
 (v) प्रलक्षणं प्रतीक्षा ते (आशा प्रतीक्षा)
 (vi) उपशान्तः संकल्पो यस्य करिष्यति (शान्त संकल्पः)
 (vii) अज्ञातपूर्वकग्रहागतः सः (अतिथिः)
 (viii) त्रिकृत्या नाचिकेतोऽग्निश्चितो येन स (त्रिणाचिकेत)
 (ix) शतं वर्षाण्यायुषि एषां तान् (शतायुषः)
 (x) अविवेकिनो नैव यथा नीयमाना पथि स (यथान्धाः)